

A XX. század első népiertása – tények, kérdések és válaszok

Szeretném megköszönni a konferencia szervezőinek azt a lehetőséget, hogy tudományos tanácskozásunk tematikájában megemlékezzünk a múlt század első népiertásáról, amely 2015-ben kerek évfordulós, akárcsak a holokauszt. Az örmény népiertás többek között azért lehetett előképe, főpróbája a holokausztnak – és általában a népiertásoknak –, mert elhallgatott genocídium volt.

Nagyon nagy jelentősége van annak, hogy ezen a konferencián szélesebb horizontot nyitva, megemlékezzünk a soha el nem évülő emberiségellenes büntettekről, s fölfedjük az események mozgatórugóit, törvényszerűségeit, kapcsolatrendszerét, mert fontos állandóan ébren tartanunk a közös emlékezetet.

Az előzmények

Az Európa és Ázsia határán, a népek országútján fekvő Arménia több ezer éves történelemre tekint vissza. Saját írásbelisége és keresztény vallása – mint nemzeti identitásának legfőbb zálogai – őrizték meg az örménységet a zoroasztriánus, s később a muzulmán kulturális és vallási asszimilációtól. Az ország önállóságát nyugatról és keletről felemelkedő birodalmak terjeszkedő politikája fenyegette több mint egy évezreden keresztül, s ezek területszerző étvágya osztotta részekre, rajzolta át újra és újra az örmény határokat.

A XIX. században Oroszország, Perzsia és az Oszmán Birodalom osztozott az egykori Örmény Királyság területén. Az Örmény-fennsík legnagyobb részét Törökország birtokolta, területén hét örmény vilajet volt (a váni, a bitliszi, az erzerumi, a mamuret-el-azizi, a trapezundi, a diarbekiri és kharberdi kormányzóságok).

Izszambul, az akkori török főváros örmény lakossága – gazdag kereskedők, iparosok és értelmiség – az európai közelségnek köszönhetően viszonylagos biztonságban élt. Az örmények többsége azonban az egykori Arménia területén, Kelet-Törökországban fizikai és gazdasági értelemben is kiszolgáltatott volt. Ennek ellenére az egész régió, a „jerkir” hegyei, vizei, ősi templomai és városai az őshazát jelentették minden örmény számára. Az említett helyeken kívül a birodalom nagy városaiban, illetve Kilikiában volt még jelentős örmény népesség.

A törökországi örmények lakta nagyvárosokban a századok folyamán olyan polgárság alakult ki, mely

A szebesztiai (Sivaz) kórház orvosai (1903)

Izszambuli örmény család

elsősorban kézműves és iparos (rézműves, lakatos, fegyverműves, ötvös, selyemszövő, szabó, szűcs, tímár, szőnyegkészítő), kereskedő, vagy értelmiségi (orvos, ügyvéd, mérnök stb.) volt. A falvakban élő örmények legnagyobb része földműveléssel foglalkozott, de sikerrel űzte azokat az iparágakat is, amelyek mindennapi életükben szükségesek voltak az önellátásukhoz.

A XIX. század második felében felgyorsult az örmény polgárosodás folyamata. A török birodalomban meghatározóan jelentős volt az örmény lakosok gazdasági ereje és szellemi potenciálja. A török nemzeti vagyon majdnem egynegyede, az ország kereskedelmének és gazdaságának fele örmény kézen volt.

1890 körül megalakultak az első örmény polgári értelmiségi pártok (*Armenakan*, *Hncsak*, *Dasnakcutjun*). A Törökországban élő örmények tragédiája az volt, hogy polgári pártjaik akkor jöttek létre, szabadságmozgalmaik épp akkor céloztak autonómiát, amikor a török nacionalizmus előretörése hadat üzent az ország etnikai sokszínűségének.

A XIX. században Oroszország erőteljes déli terjeszkedésekor az örmények ismét a nagyhatalmak politikai érdekeinek ütközőzónájába kerültek. Az orosz-török háborút lezárandó béketárgyalások – jelesül az 1878-as berlini békeszerződés – nemzetközi jelentőségűvé tették a törökországi örmények helyzetének megoldását. Az „örmény kérdés” nemzetközi politikai vetületében azt jelentette, hogy a nagyhatalmak az örmények sorsát javító reformok ellenőrzése ürügyén bármikor beavatkozhatnak Törökország belügyeibe. Az „örmény kérdés” a török belpolitikában *Kamil* pasa nagyvezír szavait idézve az örmények végzetét vetítette előre: „vallásháborút

hirdetünk az örmények ellen, akiknek nincs fegyverük és katonaságuk, nekünk viszont van. És amikor a keresztény Európa hitsorsosait fogja keresni a török Ázsiában, és nem találja, akkor békét hagy nekünk, és végre elkezdhetjük a belső rend megszilárdítását.”

1895–96-ban nemcsak erősödő nemzetiségi és vallási represszió, hanem felülről szervezett, államilag irányított pogromok fémjelezték a véreskezűnek is nevezett II. Abdul-Hamid örményellenes belpolitikáját. Ez a politika a szultánt felváltó ifjútörök kormány gyakorlatában sem változott. Hivatalos megnyilvánulásaikban ugyan a törvény előtti egyenlőséget és a nemzetiségi diszkrimináció megszüntetését – mint az egységes nemzetállam megteremtésének feltételeit – hirdették, de az 1909-es adanai és kiliakiai mészárlások, amelyeknek harmincezer örmény polgári lakos esett áldozatul, az ifjútörökök nemzetiség- és örményellenes politikai gyakorlatának bizonyítékai.

A lemészárolt örmények vagyonát a török hatóságok azoknak utalták át, akik „kitüntették” magukat a pogromok alkalmával; a török vezetés tehát anyagilag is érdekeltté tett bizonyos rétegeket az örmény lakosság megsemmisítésében.

A XIX. század végi Törökországban nemcsak az elnyomott nemzetiségek érezték a reformok életbe léptetésének szükségességét. Így gondolkoztak azok a török értelmiségiek is, akik 1891-ben Genfben pártot alapítottak Ittihat ve terakki (Egység és haladás) néven. 1908-ban ez a párt kényszerítette lemondásra II. Abdul-Hamid szultánt, íratta alá az új alkotmányt, amely – papíron legalább – véget vetett a birodalom területén élő nemzeti és vallási megkülönböztetésnek. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy Abdul-Hamid után nem a pártalapító ifjútörök értelmiségiek, hanem az Ittihat sovinszta, műveletlen és gátlástalan elemei kerültek hatalomra.

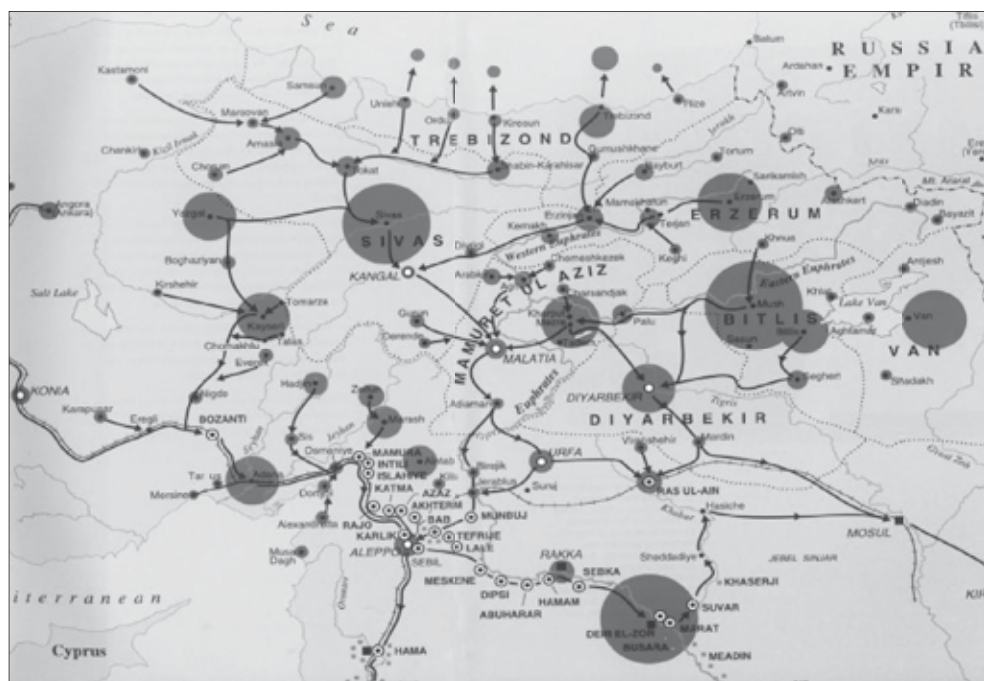
A kormányzásba kezdő ifjútörökök a széthullóban lévő birodalmat nem soknemzetiségű polgári, hanem – a benne élők teljes kulturális, nyelvi és vallási asszimilálásával – egységes török nemzetállammá kívánták alakítani. Nemcsak a Törökország területén élő nemzetiségek erőszakos beolvasztására törekedtek; terjeszkedési politikájuk a török nyelvű népek egyesítését is célozta. Az ország határait kezdetben Turkesztán, majd Kína határáig

kívánták kiterjeszteni: álmuk egy nagy turáni birodalom létrehozása volt. Az örmények számára ez a törekvés azért vált végzetessé, mert földrajzi elhelyezkedésük folytán a nagy török álmom, az egyesítés megvalósítása első számú fizikai akadályai lettek.

Az Ittihat pártjának 1910-es szaloniki ülésén elhangzott egy cinikus megjegyzés, miszerint az alkotmány biztosítja ugyan az egyenlőséget, de a mohamedánok és a keresztények közötti ellentét feloldhatatlan, egyenlőségről „nem is lehet szó, míg céljainkat meg nem valósítottuk”. Ez a mondat nemcsak a pánturkizmusra mint politikai programra utal, de felsejlik benne a Törökországban élő keresztény nemzetiségek későbbi tragédiája is.

A népiptás forgatókönyve és eseményei

Az ifjútörök kormány az I. világháború kirobbanása utáni helyzetben egyszerre akarta a nagyhatalmi törekvéseit és pántörök elképzeléseit megvalósítani. Az ismertett körülményt használta fel arra, hogy a kelet felé terjeszkedő politikája fizikai gátjának tekintett örményeket elsöpörje az útból, véglegesen megoldva az „örmény kérdést”. A kép teljességéhez hozzátartozik az is, hogy az 1908-ban mindössze háromszáz fős Ittihat taglétszáma 1914-re már háromszázötvenezerre duzzadt. Szervezeteik az egész országot behálózták. A dokumentumok azt bizonyítják, hogy az ifjútörök párt és kormány még a háborúba lépés (1914 július) előtt eltervezte az örmény lakosság megsemmisítését. Az Ittihat központi bizottsága létrehozta a Teşkilat-i-mahsuse (Speciális Szervezet) nevű egységeit, amellyel összehangoltan működött. A Teşkilatnak két alszervezete volt. Az egyik a hadügyminisztérium utasítására jött létre, s a feladata az volt, hogy a határon átszivárogva az Oroszország területén élő muzulmán lakosságot felkelésre buzdítsák. A másik titkos szervezet közvet-

Az örmény genocídium térképe
(1915)

lenül a hadügyminisztérium fennhatósága alá tartozott, s Behaeddin *Şakir* elnök vezetésével megszervezte és végrehajtotta az örmények deportálását, illetve lemészárlását. A Teşkilat elnöke még 1914-ben kiosztotta titkosírásuk rejtjelkulcsait, és autókat, pénzt, valamint fegyvereket juttatott az egységeknek. A Teşkilat szervezeteiben számos köztörvényes bűnöző tevékenykedett.

Az örmények tömeges kiirtásának terve készen volt, már csak a megfelelő ürügyet keresték, amely nem sokáig váratott magára. 1915 januárjában a III. török hadtest megsemmisítő vereséget szenvedett a keleti fronton. A török kormány azért igyekezett mielőbb végrehajtani az örmények likvidálását, mert úgy gondolta, ha a nagyhatalmakat befejezett tények elé állítják, elejét vehetik a tiltakozásoknak.

1915. február 15-én a *Talat* pasa által kidolgozott *titkos határozat* a következő pontokban rajzolta meg a népiirtás állomásait:

1. A társasági törvény 3. és 4. cikkelye alapján minden örmény társaságot meg kell szüntetni, a tagokat letartóztatni, a kormányellenes elemeket a bagdadi és moszuli vilajetekbe irányítani, ott likvidálni.

2. Az örményektől be kell gyűjteni a fegyvereket.

3. Örményellenes hangulatot kell szítani a muzulmánok körében. Különösen Adanában, Erzerumban és Vánban – mindazokon a helyeken, ahol volt már mézárálás.

4. Az erzerumi, váni, bitliszi, mamüret-el azizi kerületekben a dolgot a lakosság fogja végezni, a katonaságot csak azért rendeljük ki, hogy a rend látszatát fenntartsa.

5. Az ötven évesnél fiatalabb férfiakat és tanítókat agyonlőni, a leányokat és gyermekeket áttéríteni az iszlámra.

6. Azon örmények családtagjait, akiknek sikerült elmenekülni, teljesen ki kell irtani, hogy a menekülteknek ne lehessen egykori hazájukkal semmilyen kapcsolata.

7. Az örményeket kémkedés vádjával el kell távolítani az állami szolgálatból.

8. A hadseregben szolgáló örményeket megfelelő katonai módszerekkel megsemmisíteni.

9. Az örménymészárlást mindenütt azonos időben kell végrehajtani, hogy az örményeknek ne maradjon idejük a védekezésre.

10. Jelen utasítást szigorúan titkosan kell kezelni, s mindent el kell követni, hogy csak néhány kiválasztott személy tudjon róla.

Ez a titkos határozat minden helyi közigazgatási szervhez eljutott. A kormány deportációs intézkedéseinek volt egy hivatalos, elsősorban a külföld és a diplomácia számára készített változata is: *a török kormány a keleti vilajetekben élő örmények biztonsága érdekében lakóhely-változtatást (kitelepítést) rendel el a keleti front közelében*. A deportálást azonban nem a keleti határok mentén, hanem attól több száz kilométerre nyugatra, az ország belsejében, a kilikiai Zejtun környékén kezdték meg 1915 márciusának végén, s a lakosságot Konya, illetve a szíriai sivatag felé

irányították. A mézárások hírére a Ván környéki örménység április elején fegyveres ellenállást szervezett, s tartotta a várost az orosz hadsereg bevonulásáig (1915. május 18.). A váni események arra ösztönözték a kormányt, hogy az eltervezett népiirtást meggyorsítsa és általánossá tegye.

Április 24-ére virradó éjjel Isztambulban ezért 235 ismert és neves örmény értelmiségi személyt tartóztattak le. Számuk rövidesen elérte a 800 főt (más források szerint 600-650 volt a letartóztatottak száma). Közük voltak a korszak legkiválóbb örmény költői, írói, gondolkodói, neves politikusok, parlamenti képviselők, orvosok, ügyvédek, lapszerkesztők, tanárok, művészek. Az ország belsejébe irányított meneteket útközben kivégezték. 1915. április 24-e az örmény történelemben azt jelentette, hogy Nyugat-Örményország örmény lakosságát fizikai és szellemi értelemben is „lefejezték”. Ezután kezdték el gyorsabb ütemben s általánosan az ország egész területén az örmények deportálását és tömeges lemészárlását. Ezért lett ez a dátum az anyaországban és a világszerte diaszpórában élő örmények nemzeti gyásznapja.

A deportációban alkalmazott módszerek, a kijelölt lakóhely és az oda vezető útvonalak mind arról tanúskodnak, hogy a deportálás központi irányításra történt, amelyben az ország egész közigazgatási rendszere együttműködött. Az utasításokat a válik és kajmakámok, illetve alárendeltjeik kapták meg, s a deportálás végrehajtásához nemcsak a csendőrség, de a szükséges katonai erő is rendelkezésükre állt.

A deportálás során a végrehajtó szervek többnyire igyekeztek megőrizni a törvényesség látszatát. Kihirdették, vagy falragaszokon értesítették az örmény lakosságot a kötelező lakóhely-változtatásról. Néhány óra, vagy néhány nap állt rendelkezésükre, hogy ingatlanaikat eladják, és mozdítható értékekkel katonai kíséret mellett a kormány kijelölt cél felé induljanak. Az előttük ismeretlen, ám a titkos utasításokban pontosan rögzített úti cél az ország legdélibb, Szíriával határos területén fekvő Der-Zor sivatag volt.

Gyakran alig hagyták el városukat, a kísérő csendőrök vagy katonák elvették tőlük minden értéket, és elkezdődött a brutális munka: a férfiakat elkülönítették a nőktől, szemük láttára lemészárolták őket. Azután a szebb nőket kiválogatták, tömegesen megbecstelenítették, vagy bordélyokba adták el őket. A gyermekeket kitepték anyjuk karjából és legyilkolták vagy a sziklákhöz csapdosták. Trapezund környékén hajóra rakták az örményeket, majd belelőtték őket a tengerbe.

Az Eufráteszen heteken-hónapokon át összekötött hullák tömegei úsztak. Az utak mentén oszló hullák hekatombái hevertek. A keleti fronton előretörő, Erzerumot és Vánt felszabadító orosz csapatok mindenütt a tömegmészárlás nyomaival, lerombolt, felégetett városokkal, falvakkal, elpusztult szántóföldekkel találkoztak. A hitetlenek ellen 1914 no-

Koncentrációs tábor a Der-Zor sivatagban,
az Eufrátesz mellett

Várakozás a deportációra

vemberében meghirdetett *dzsihad* értelmében az örmények élete, vagyona az igazhitűek szabad prédája volt. A deportálás mindennaposan megszokott kísérőjelenségei a rablás, fosztogatás, erőszakosság, falvak felégetése, emberek elevenen megégetése, kínzások, csonkítások, gyilkosságok voltak. Halálos bűnnek számított az örményeknek nyújtott bármilyen segítségadás.

A tömeges és szervezett deportálások következtében 1915 áprilisától novemberéig „megtisztították” az Örmény-fennsík vidékét és az örmény lakta területeket az örmény lakosságtól. 1916. március-augusztus között Isztambulból olyan értelmű táviratok érkeztek, hogy az Eufrátesz melletti vasútvonal mentén kialakított táborokban nyomorgó túlélőket is likvidálni kell.

Az események jellegénél fogva a mészárlások nem maradhattak titokban a külföld előtt. Az Antant országai 1915 májusától jegyzékekben követelték az örmények mészárlásának azonnali beszüntetését. Törökország válaszában az örményeket tette felelőssé a történelemért: arra hivatkozott, hogy összejártsanak a birodalom ellenségeivel, terrorista- és szabotázsakciókat hajtanak végre; a deportáció a kormány egyetlen lehetséges védekezési módszere az országra ártalmas elemek megfékezésére. Ezek az állítások azóta sem kerültek bizonyításra.

A szíriai sivatag felé irányított örményeket éhség és szomjúság kínozta, soraikat tífusz és kolera tizedelte, s az egyre fogyó létszámú menetoszlopokat az időről időre rájuk törő martalóc csapatok is fosztogatták. A deportáltak menetében hatalmas (76-94%) volt az embervesztés. Szebasztia és Kharberd 18 ezer deportáltjából Viran-Sehírnél még 301 volt életben, Aleppóban már csak 150. Erzerum 19 ezres csoportjából mindössze 120 fő érkezett meg ugyanide. Kharberd 5000 deportáltjából 213 fő, Kharput 2500 főnyi lakosából 600 ért Aleppóba. Az Aleppóból Meszeni felé indult 200 ezer örményből csak 5000 maradt életben. Karin (Edessza) vilajetének 215 ezer főnyi örmény lakosságából 2000 a túlélő. Edessza 18 ezer főnyi örmény lakosából mindössze 120 maradt életben.

A Der-Zor sivatagba érkezőket nem várták kellemes életkörülmények, amint azt a falragaszok ígérték. Akiket az éhezés nem gyengített el teljesen, azok a föld alatt vájtak odút maguknak. Mind csontsoványak, a szélsőséges sivatagi éghajlat fokozza szenvedéseiket, fertőző betegségek tizedelik őket, százak halnak meg naponta – írja egy amerikai szemtanú. A dokumentum megemlíti, hogy a táborban kizárólag öregek, gyermekek és nők vannak. A tábor körül állandóan lovas rendőrök cirkálnak. A szökési kísérleteket leírhatatlan kínzásokkal torolják meg.

Az erőszakkal szembeni fegyveres ellenállás mindössze néhány helyen valósult meg. Marzvan, Sapin karahiszar, és Urfa (Edessza) örményei nem adták meg magukat harc nélkül, csak a kirendelt katonai túlerő tudta legyőzni őket. Szaszun vidékén Sztepan apát vezetésével négyezer örmény másfél hónapig állt ellen a török túlerőnek. Gomsz faluban ezer örmény egy hónapig védte magát az Arakeloc-kolostorban. Az antiochiai öbölben hat örmény falu lakossága vonult fel a Musza Daghra, s ötvenhárom napig tartotta magát sikeresen a török túlerővel szemben.

A nagyhatalmak képviselőinek többszöri beavatkozása miatt Törökország európai részén, elsősorban az Isztambulban és Szmírnában élő örmény lakosságot elkerülte a deportálás. *Kemal Atatürk* viszont 1921 márciusától tudatosan szervezte meg Anatólia és a Földközi-tenger (Pontosz) vidékének teljes megtisztítását a görög nemzeti kisebbségtől. Ezeknek az akcióknak az 1915-ös örmény népiirtáshoz hasonló forogatókönyve volt. A görögökkel együtt a mészárlások áldozatává lett az a nyomokban itt-ott még előforduló örmény lakosság is, amelynek sikerült túlélnie a korábbi mészárlásokat. 1922 szeptemberében Kemal utolsó nagy offenzíváját szervezte meg Kisázsia megmaradt keresztény – görög és örmény – lakossága ellen. Ennek során felgyújtották Szmírna görög és örmény negyedét, a keresztényeket a tengerbe lőtték, a menekülő hajóit pedig elsüllyesztették.

René *Pinon* 1916-ban Párizsban kiadott könyvében állítja, hogy a népiirtás módszertanát az ifjútörök

vezetők német segítséggel dolgozták ki. Valóban, a holokauszt idején alkalmazott módszereket idézik azok a jelentések, amelyek arról számolnak be, hogy török orvosok örmény sorkatonákat oltottak be „védőoltás” címén tifuszinjekcióval. Ugyanezt tette a III. török hadtest főorvosa is a kitelepítendő örményekkel. A török orvosi etika megengedte a halálraítélteken végzett kísérleteket. A kísérleti alanyok minden esetben örmények voltak. 1915-ben felkutaták a még Jerzsnkában rejtőzködő örményeket, s bakteriológiai kísérleteket végeztek rajtuk.

A genocídium bizonyítékai

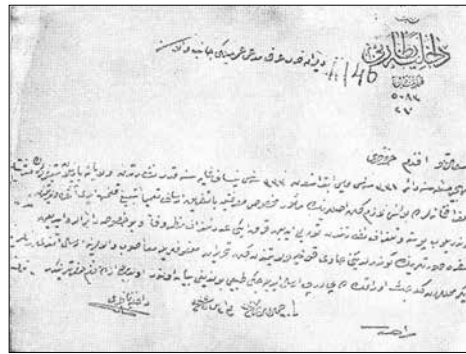
A XX. század első népiptásának tényét számtalan dokumentum igazolja. A legértékesebbek a török kormány által küldött sifírozott titkos utasítások, táviratok, melyek az örmények deportálására, illetve likvidálására vonatkoznak. A menekülő kormány ugyan nagyszámú iratot semmisített meg, a megmaradt dokumentumok azonban még így is meggyőzően igazolják a deportáció tényét és valódi céljait.

Fennmaradtak azok a feljegyzések is, amelyekkel a Törökországban élő nagykövetek, attasék, misszionáriusok és segítség szervezetek képviselői folyamatosan tájékoztatták hazájuk lakosságát a Törökországban folyó eseményekről. Az örmények érdekében emelte fel szavát több diplomata, közéleti személyiség, értelmiségi: Henry Morgenthau, Johannes Lepsius, Armin és Heinrich Wegner, René Pinon, Fridtjof Nansen, sőt Anatole France is. Különösen értékesek azok a dokumentumok, amelyek Lepsius és Enver hadügyminiszter, illetve Morgenthau amerikai nagykövet és Talat belügyminiszter beszélgetéseit rögzítik.

Már 1916-tól kiadásra kerültek azok a forrásértékű dokumentumok *Toynbee* és *James Bryce* könyveiben, amelyek minden kétséget kizáróan igazolják a deportálás tényét. Arnold Toynbee fiatal oxfordi tudós az összegyűjtött dokumentumok alapján precíz és objektív kiadványt jelentetett meg „Résumé de l’histoire de l’Arménie jusqu’à 1915” címmel. James Bryce „Blue book”-ját a brit kormány publikálta. A törökországi eseményekről a *Times*, a *Journal de Genève*, a *Gazette de Lausanne* és a *Manchester Guardian* hasábjain közölt írások megrázták a nemzetközi közvéleményt. Talat 1915. szeptember 15-i táviratában elrendelte a holttestek eltemetését, miután tudomására jutott, hogy több külföldi fényképet készített róluk. A dokumentumok különösen értékes részét ezek a fényképek és mozgófilmfelvételek képezik.

Nem kevésbé jelentős dokumentumok a túlélők írásos, vagy elektronikus hanghordozókon rögzített visszaemlékezései, tárgyi emlékei, melyek az örmény diaszpóra kolóniáinak médiatáiraiban, valamint a jereváni Genocídium Múzeum és Kutatóintézet dokumentumtárában található.

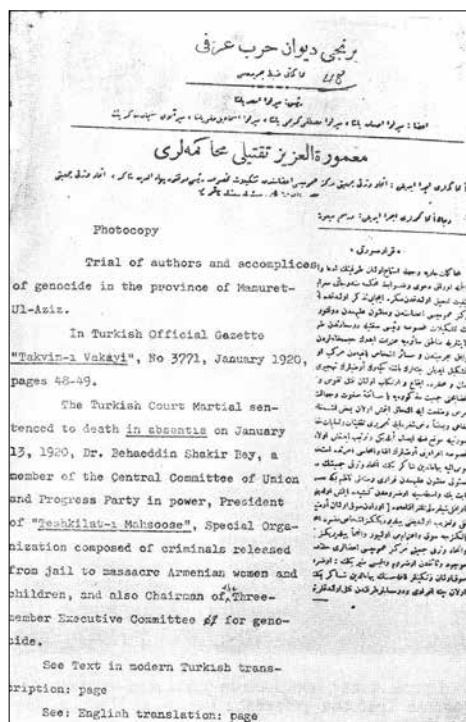
A genocídium egyik legdöntőbb és közvetlen bizonyítéka az 1918. október végén megbukott ifjútö-

Behaeddin Şakir távirata Szabit bejnek: információt kér a Mamuret-el-Azizból deportált örmények megsemmisítéséről (1915. április 21., Erzerum)

Armin Wegner (1890-es évek)

Behaeddin Şakir titkos távirata (1915. április 21.) a Takvim-i-vekayi No.3771, 1920. januári számában

rök kormány pere. Vezetői november elején megszöktek az országból. IV. *Mehmed Vaheddin* szultán (1918-1922) rendkívüli hadbíróóság összehívását rendelte el, s az ifjútörökök pere 1919. április 27-től június 26-ig tartott. A bírósági eljárás anyaga a Washingtoni Kongresszusi Könyvtárban található, de

az ülések jegyzőkönyvének egy részét a török kormány akkori hivatalos lapja, a takvimi Vekayi újság is publikálta.

Az ítéletet 1919. július 5-én hirdették ki. A halálos ítéleteket a vádlottak távolléte miatt – egy kivétellel – nem tudták végrehajtani. Az egyetlen ítéletet 1919. április 8-án hajtották végre: Kemal bejt, a yozgati hóhért nyilvánosan felakasztották a Bajazid téren. Temetése azonban nyílt szimpátiatüntetést váltott ki a muzulmán lakosság körében: holttestét török nemzeti lobogó és virágözön borította, miközben tízezrek kísérték utolsó útjára. (Chaliand-Ternon: *Le génocide...134. p*) Az ifjútörökök perének eredménye az volt, hogy törvényes bíróság előtt, a török belügyminisztérium által hitelesített dokumentumokon alapuló ítéleteket mondtak ki. Az örmény genocídium tehát török bíróság és a török kormány által elismert hiteles történelmi tény.

A genocídium másik nagy pere Európában, Berlinben zajlott 1921. márciusában. A szökésben lévő – az isztambuli per alapján halálra ítélt – Talat pasát meggyilkolta Szoghomon Teilerian, egy fiatal túlélő, aki 1915-ben minden családtagját elveszítette. A per Teilerian felmentésével zárult. A berlini tárgyalás történelmi jelentőségű volt: megszólaltak a túlélők, és szemtanúk, köztük Johannes Lepsius is. Ez volt az első eset, ahol egy törvényszék elismerte, hogy egy népirtás megakadályozása és a tettesek elszámoltatása nem egy ország belügye, hanem az egész emberiség közös felelőssége. A tárgyaláson jelen volt az a Raphael Lemkin joghallgató is, aki később megalkotta a genocídium kifejezést, és megfogalmazta a népirtást tiltó ENSZ-határozatot.

A genocídium és politikai utójátékai következtében az Örmény Köztársaságban a hajdani örmény állam tizedére zsugorodott területén, 33 ezer négyzetkilométeren 3 millió, míg a diaszpóra kolóniáiban 6 milliónál is több örmény él. Ez a megdöbbentő számarány az örmény genocídium szomorú következménye és egyben egyik legsúlyosabb bizonyítéka. Az 1915. évi törökországi örmény népirtás következtében eltűnt az Örmény-fennsíkról a több ezer év óta őshonos, a kereszténységet először államvallássá tévő, gazdag kultúrával és történelmi múlttal rendelkező örmény nemzet. A népirtás mérlegének megvonásához pusztán megközelítő adatok állnak rendelkezésünkre. A statisztikák szerint a Törökországban élő 1,8–2,1 milliónyi örmény lakosból 1,5 millió bizonyíthatóan a mézárások következtében pusztult el. Mintegy 300 ezer menekülő talált otthonra az orosz fennhatóság alatt lévő örmény területeken. 1915 után nőtt meg jelentősen Európa, a Közel-Ke-

Duna-parti örmény keresztelő

let, a Földközi-tenger partvidéke örmény kolóniáinak lélekszáma. Az I. világháború után alakultak ki az amerikai nagy örmény kolóniák Boston–Detroit és Los Angeles vonzáskörzetében.

Az örmény genocídium felett a szövetséges hatalmak szemet hunytak, nem gátolták meg a mézárások folytatását. Egyetlen ország sem lépett közbe tevélegesen az örmények érdekében. A háború után kialakult politikai helyzetben, a békekötések eredményei bizonyítják, hogy míg 1919-ben még nemzetközi alku tárgya volt egy igazságosan létrehozandó független örmény állam határainak kijelölése, az 1923-as lausanne-i békeszerződés már említést sem tett az örményekről, a mézárásokról, az emberiségellenes büntetésekről.

Az örmény genocídium volt az első szervezett népirtás a XX. században. Hogy a zsidók elleni borzalmas büntetés, a holokauszt, huszonöt év múlva bekövetkezhetett, annak egyik oka, hogy a világ közvéleménye, politikusai, nagyhatalmai már az 1920-as évek elején látványosan elfelejtkeztek arról, ami az örményekkel történt.

Genocídium-emlékmű, Jereván